

Hans Lassen Martensen som eksistens-tænker

Eksistensens rolle i dansk religionsfilosofi og teologi

Af adjunkt, ph.d. Elizabeth X. Li

Skal man gætte på, hvilken alumne fra Københavns Teologiske Fakultet der er beskrevet som “the greatest philosophical genius the Lutheran Church possesses in all of Europe ... the greatest Protestant theologian of the present century”, er det muligt, at svaret vil overraske. For der er hverken tale om Søren Kierkegaard eller N.F.S. Grundtvig. Ordene af den engelske forfatter Edmund Gosse er i stedet hæftet på en teolog, hvis anerkendelse og indflydelse som tænker mange nok ikke tænker på i dag: Hans Lassen Martensen.

Martensen blev født i Flensborg i 1808 og begyndte at studere teologi på Københavns Universitet i 1827. I 1838 blev han udnævnt til lektor på Det Teologiske Fakultet, med ansvar for et fagområde nogenlunde svarende til etik og religionsfilosofi. I det følgende årti blev han forfremmet til professor, udnævnt til hofprædikant, og fra 1854 til sin død i 1884 var han Sjællands biskop.

Biskop Martensen er i dag primært kendt fra 1800-tallets kirkehistorie og særligt som genstand for Kierkegaards bidende polemik. Men helt frem til starten af det 20. århundrede var han en af landets mest toneangivende og ansete skikkelser. Hans tekster blev oversat til

svensk, tysk, fransk, hollandsk, ungarsk og engelsk, længe før Kierkegaards værker nåede ud over Danmarks grænser. Hans omfattende forfatterskab dækker alt fra religionsfilosofi, erkendelsesteori, etik, mysticisme og dogmatik til social- og kirkepolitik, poesi og litteratur. For Martensen som både tænker og præst er et gennemgribende, men overset fokus den menneskelige eksistens.

Ny adjunkt i etik og religionsfilosofi

Netop Martensens interesse i eksistens samt hans indflydelse på dansk teologi og filosofi er emner, som jeg fortsat vil beskæftige mig med under mit adjunktur i etik og religionsfilosofi, som blev påbegyndt 1. februar 2023. Selvom ansættelsen for mig markerer en tilbagevenden til Danmark efter 10 år på henholdsvis University of Oxford og Princeton University, har København aldrig været langt væk. Universitetet og særligt Det Teologiske Fakultet har dannet ramme for min forskning i de begrebslige muligheder og eksistentielle spørgsmål, der opstår i grænseområdet mellem filosofi og teologi – et område hvor både Martensen og Kierkegaard er vigtige samtalepartnere.

Eksistens i dansk teologi og filosofi

Skildringen af Kierkegaard som “eksistentialismens fader” og som en figur ude af trit med sin egen samtid har haft forskellige idehistoriske konsekvenser. Blandt andet har den overskygget det faktum, at den danske tænkning allerede fra begyndelsen af det 19. århundrede var optaget af spørgsmålet om eksistens. Filosofen Harald Høffding pegede i sin tid på, at den danske filosofis interesse i spørgsmål, som ligger i grænselandet mellem streng videnskab og livet selv, fordrede en medtænkning af filosofernes egen personlighed og liv. Det har gjort psykologi og etik til bærende elementer i denne system-kritiske filosofiske tradition. Teologen Søren Holm understregede på lignende vis, at dansk tænkning stort set altid har kunne karakteriseres som en personlighedsfilosofi, hvor det psykologiske og det etiske står i centrum.

Den danske filosofis eksistentielle omdrejningspunkt eksemplificeres tidligt i Heinrich Steffens’ *Indledning til filosofiske Forelæsninger* fra 1802, hvor filosofien understreges som et “*levende System, ikke en død Classification*”. Steffens mente, at filosofiens opgave skulle være at erkende det evige. Men fordi filosofien derved søger noget, der går udover menneskets endelige horisont, må opgaven nødvendigvis tilegnes af den enkelte som et personligt problem og filosofien selv forstås som et trosspring, der skal udledes i tilværelsen.

Mange år senere beskrev Grundtvig sin fætter Steffens som tænkeren, der erstattede tør rationalistisk teologi med levende religion. Steffens inspirerede mange af universitetets filosoffer såsom

Martensens og Kierkegaards lærere, F.C. Sibbern og Poul Martin Møller. De gjorde begge den troendes liv til udgangspunktet for en filosofisk tænkning, som skal forene tro og viden ikke ved at afsondre sig fra den menneskelige eksistens, men netop ved at tage denne alvorligt. Martensens eget virke var således motiveret af disse ideer, men i høj grad også af sine personlige oplevelser med, hvad der bedst kan beskrives som en eksistentiel krise.

Martensen som eksistens-tænder

I sin selvbiografi beskriver Martensen, hvordan han mod slutningen af sit studie oplevede en dyb livsledelse. Han så denne som resultatet af et ensidigt fokus på det intellektuelle og rationalistiske på bekostning af livet selv, hvilket havde fået ham til at glemme, at det højeste burde være at opleve Gud i livet ikke i fornufte. For uden dette eksistentielle perspektiv vil al viden reduceres til et begrebsligt skyggespil. Disse overvejelser bliver grundlæggende for Martensens videnskabelige afhandlinger i religionsfilosofi, dogmatik og etik.

I sin religionsfilosofiske licentiatsafhandling fra 1837, *De autonomia conscientiae sui humanae in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta*, understreger Martensen, at menneskets selv-bevidsthed og autonomi skal forstås som grundlæggende religiøse – altså grundet i menneskets forhold til Gud. Men dette forhold skal ikke forstås rent metafysisk. Det er snarere et virkeligt og personligt forhold, som udledes i tilværelsen. Derfor er menneskets fornøft underordnet “den levende og personlige Virkelighed, der ikke alene indbefatter

Livets abstracte *Former*, men Livet selv”. Den menneskelige selvbevidsthed skal ikke udelukkende undersøges på logisk vis, men også teologisk og antropologisk, for der skal ikke kun spørges til “hvordan det forholder sig til Væren og Tilværen, men med selve *Livet*”. Martensen definerer religion som et eksistentielt forhold til Gud, hvilket udgør menneskets essens, natur og eksistensbetingelser. På denne måde er hans religionsfilosofi karakteriseret ved et stærkt fokus på menneskets virkelige tilværelse som grund for teologisk og religiøs viden samt klar filosofisk erkendelse.

Dette fokus videreudvikles i Martensens hovedværk *Den Christelige Dogmatik* fra 1849. Der var høje forventninger til dette værk, som den samtidige Fredrika Bremer beskriver i sin *Lif i Norden* fra samme år. Martensen spås til at forny det religiøse og kirkelige liv og gøre teologien populær igen igennem hans “levende ord” og evne til at kaste “ljus öfver hela tillvarelsens omkrets, öfver alla lifvets fenomen”.

I sin dogmatik holder Martensen fast i sin ide om religionen som et “Existentialforhold” til Gud. Samtidig er Gudsforholdet beskrevet som den “dybeste Existentialmodsatning”, som ikke kan løses i tænkningen eller indbildningskraften, men kun “i Eksistensen”. For at bedrive dogmatik, forklarer Martensen, må kristendommen være en eksistentiel sandhed for dogmatikeren selv, og tro defineres som eksistentiel erkendelse. Derfor skal kristendommen hverken ses som lov eller lære, men som et nyt liv. Derved afhænger det “Saliggørende” ikke af dogmatisk viden, men af “Meddelelsen og Tilegnelsen” af dette nye liv

i Kristus, som den sande og virkelige eksistens. Det er en ide, der har påfaldende sammenfald med Kierkegaards insisteren på, at kristendommen er en eksistensmeddelelse, ikke en lære.

Tre årtier efter sin *Dogmatik* udgiver Martensen *Den Christelige Ethik*, hvori han søger svar på, hvordan etikken kan sideordnes med dogmatikken. I hans øjne er etikken ikke vægtet ligeså højt som dogmatikken, fordi det er så meget mere vanskeligt at begrebsliggøre og systematisere “det menneskelige Livs og de menneskelige Handlingers vidtforgrenende og forviklede, labyrinthiske Mangfoldighed”. Etikken må derfor være en praktisk lære baseret på det virkelige livs særegenhed og diversitet, som fremstiller det moralske liv i dets *udvikling* mod idealet, snarere end som en almenyldig livsanskuelse. Da den jordiske eksistens er ufærdig og fragmenteret, kan det etiske ideal kun efterstræbes.

Ifølge Martensen skal den kristne etik balancere mellem et pessimistisk udsyn, hvori eksistensen forstås som et uløseligt problem, der fremhæver livets modsætninger og behov, og så et tilsvarende optimistisk perspektiv, hvor eksistensens kreativitet og evne til at inspirere understreges. Martensen erklærer med henvisning til Aristoteles, at det kun er den mest noble tænkning, der kan anerkende eksistensens dissonans – en pointe der minder meget om Kierkegaards egen påstand om, at kun det vanskelige inspirerer de højhjtede.

Kierkegaardske ligheder og forskelle

Parallellerne i Martensens og Kierkegaards positioner var tydelige allerede for

deres samtidige. Teologen C.E. Scharling skriver følgende i *Nyt Theologisk Tidsskrift*: “den Bestemmelse, der af [Kierkegaards] Venner ofte tilegnes ham som en ny Opdagelse, at *religion er et Eksistentiaforhold*, fremhæves hos Martensen med ikke mindre Eftertryk ... den Vægt, der af dem begge tillægges det *ethiske* moment, som i Martensens klare, sammentrængte og alvorlige Fremstilling maaske fremtræder med endnu større Energie, end hos Kierkegaard, der ... efterlader en Følelse som om hans Fremstilling ... kun [var] et Forsøg i den høiere Aandsgymnastik”.

Kierkegaard anerkender, at Martensens synspunkt er, at kristendommen skal være “et virkeligt liv” – men synes derimod ikke, at dette afspejles i Martensens eget liv. Kierkegaard erklærer derfor, at Martensen er død og har dræbt sig selv, fordi måden, hvorpå han skriver om den menneskelige eksistens og erkendelses-evne, vidner om en tænker, der har stillet sig uden for eksistensen selv.

Martensen roser til gengæld Kierkegaard for hans adrætte evne til at udtrykke *eksistenshemmeligheder*. Men han kritiserer ham også for at være hyklerisk, fordi han udviklede sin eksistentielle individualisme i konstant dialog med byens brogede skare på Københavns travle gader.

Fremtidige refleksioner

Der findes endnu ikke et omfattende komparativt studie af Martensens og Kierkegaards eksistenstænkning og deres gensidige indflydelse af hinanden. Men på sin vis er det afslørende, at de begge kritiserer hinanden for at være tankeløse med hensyn til det eksistentielle. Det peger nemlig på, hvor meget der netop er på spil for dem begge i spørgsmålet om eksistens.

Martensens forsøg på at forny og forbinde den akademiske og kirkelige teologi gennem inddragelse af den menneskelige tilværelse fremhæver livets sociale, samfundsmæssige form såvel som dets individuelle og personlige udtryk. Samtidig skal Kierkegaards originalitet ikke reduceres ved at læse og fortolke hans eksistensbegreb og dennes problematisering i forlængelse af hans samtidige – det skal snarere uddybes og nuanceres.

Begge tænkere kan ses som vigtige repræsentanter for en større dansk tradition inden for eksistenstænkning, som således udgør en rig historisk kilde til videre refleksioner over værdien af et eksistentielt perspektiv for teologien, religionsfilosofien og etikken i dag.